

LOZAN ANLAŞMASINDA İSTANBUL VE BOĞAZLAR MESELESİ

Devrim Vardar

I. Dünya Savaşı sonrasında Batılı devletler Osmanlı İmparatorluğu için ağır ve tam bir tutsaklık amaçlamış, buna göre sürekli bir barış düzeni kurulması için hazırlıklara girişmiştir. Bunun da ancak Osmanlı'nın paylaşılması yoluyla olacağını öngördüklerinden masaya Sevr Anlaşması'nı koymuşlardır. Ancak istenen barış düzeni Lozan'a kalmıştır. Türkiye için gerçekte I. Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşma olan Lozan aynı zamanda 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nu da hukuki ve mali olarak tasfiyesine sebep olmuş ve Türk topraklarında yönetim değişikliğine gidilmesine ve yeni yönetim tercihi olarak da Cumhuriyetin seçilmesine vesile olmuştur. Osmanlı İmparatorluğundan vazgeçme ve yeni devletin kuruluşu sürecinde en önemli durum İstanbul'un konumu olmuştur. İmparatorluğun merkezi olan İstanbul'dan da vazgeçilmiştir. Aynı biçimde diğer önemli boğaz olan Çanakkale'nin de yasal statüsü burada ağır kayıplar veren İngilizlerin istekleri yönünde biçimlenmiştir. Lozan Anlaşması ile askerden ve her türlü savunmadan arındırılmış bir Boğazlar Bölgesi yaratılmış ve Milletler Cemiyetinin yönetiminde bir Boğazlar Komisyonu kurulmuştur. Yani neredeyse vatan kurtulurken Boğazlardan vazgeçilmesi hedeflenmiştir. Ancak egemenlik dengelerinde etkili olan büyük devletlerin Boğazlar üzerine bu ilgisi yeni değildir.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları, tarihte Truvalılar ile Helenler arasındaki bilindik mücadelelere konu olacak kadar eskiye dair bir egemenlik çatışmasının önemli bir unsuru olmuştur. Roma İmparatorluğundan Bizans Devletinin sonuna kadar da sürekli çeşitli devletlerin var gücüyle ele geçirmeye niyetli saldırılarına maruz kalacak önemi taşımıştır. Bizans'ın sonunu getiren Osmanlı İmparatorluğu ile Boğazlar meselesinde yeni bir dönem başlamış olacaktır. Osmanlı'nın ele geçirmesinden sonra, Bizans'ın mirasçıları ve Bizans İmparatorunun soyundan gelenlerin de etkisiyle Rusya'da imparatorun kendini Bizans'ın varisi, hatta Cesar'dan uyarılama "Çar" olarak anmaya başlaması, İstanbul'u da kendi aralarında "Çarigrad" (Çarın şehri) ismini vermeleri bu dönemin

işaretçileri olmuştur.¹ Hatta şu da denilebilir ki, Rusya için Doğu Sorunu, temelde Boğazlar Sorunudur.

Dünya egemenlik ilişkilerinde etkili olmak ve varisleri oldukları Çarigrad'a yerleşmek, yüzyıllarca, nesilden nesile hep Rus yöneticilerinin milli emelleri olarak kalmıştır. Her fırsatta da egemenlik pazarlıklarında sürekli bu emellerini masada tutmuşlardır. Dolayısıyla da Osmanlı'nın barış istemek zorunda kaldığı 1768'de başlayan Türk – Rus savaşı sonrasında yapılan 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ruslar Karadeniz'de serbest ticaret ve Boğazlardan serbest geçiş hakkı kazandı. Ardından 1783 yılında, sıcak denizlere ulaşma gayretini her yoldan zorlayan Rusların Kırım ve Kuzey Karadeniz ülkelerini ilhak etmesi Karadeniz'de yeni deniz üsleri kurarak, İstanbul ve Boğazları tehdit etmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu olduğu kadar Avrupa ülkelerini de telaşlandırmıştır.² Bu gelişmelerin üstüne kısa bir süre içinde Fransızlar, Avusturyalılar ve İngilizler de Boğazlardan geçiş serbestisi isteklerini gündeme getirmiş ve bu çabalarının da mükâfatını almışlardır. Ardından büyük devletlerin güç dengelerinin en önemli pazarlık unsurları iyice netleşmiştir; Balkanlar ve Boğazlar. Bu aşamadan sonra neredeyse bütün anlaşmalar, mücadeleler, hesaplaşmalar, savaşlar, kıskırtmalar, ayaklanmalar bir şekilde Osmanlı'nın bu iki stratejik önemi yüksek parçası ile ilgili olacaktır.

Tabii ki Boğazlardan ticari serbest geçiş hakkı büyük devletlere yeterli gelmemiştir. Osmanlı İmparatorluğunu tasfiye edip etmeme konusunda da sürekli bir rekabet ve çekişme halinde bulunan bu devletler sonunda dürüst bir biçimde paylaşım planları konusunda pazarlıklara başlayacaklardır. Batılı büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşım planları, 1878 Berlin Kongresi'nde başlar. Berlin Kongresi sırasında İngiltere, "Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşama dinamizmini yitirdiğini ve Rusya'nın Kafkaslardan Basra ve İskenderun Körfezlerine dek İstanbul-Çanakkale Boğazlarını ve Balkanları ele geçirip Akdeniz'e ineceği" değerlendirmesi ile yeni bir strateji uygulamaya başlar. İngiltere bu stratejisi ile Kafkasya koridorunu kapatmak için Doğu Anadolu'yu kontrol eden ve İskenderun Körfezine çıkışı olan büyük Ermenistan'ı kurmak, Türk Boğazları ve Ege'ye egemen Yunanistan davasını desteklemek ve bunların güneyinde Kıbrıs-Malta-Cebelitarık-Süveyş çizgisinde Akdeniz'de deniz kontrol ve üstünlüğünü elinde tutmayı hedeflemektedir.

Bu hedefi doğrultusunda zaten 1869'da yeni açılmış olan Süveyş Kanalı hisselerinin, Mısır'a ait olan kısmını 1875'de 4 milyon pound karşılığında satın alan İngiltere Süveyş yönetimini ele geçirmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde de Balkanlar ve Kafkasyadaki Rus ilerlemeleri karşısında Osmanlı Devleti'nin çaresizliğinden yararlanan İngiltere, 1878'de Kıbrıs, 1882'de Mısır, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin önemli bölümlerini de işgal ederek İmparatorluk topraklarından pay koparmaya devam etmiştir. Bu durumda Rusya ve İngiltere'nin emelleri karşısında Osmanlı Devleti, Almanya ile

¹ Süleyman Kocabaş, *Türkiye'nin Camı Boğazlar*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 7.

² A. Öner Pehlivanoglu, *Sevr, Lozan Antlaşmaları ve Avrupa Birliği*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 11.

bir işbirliğine gider. Bu işbirliği de karışıklığı kaçınılmaz olarak 1. Dünya Savaşı'na kadar sürüklemiştir.³ Zaten Almanya da ilk iş olarak Boğazları kendi kontrolüne almıştır. İnönü'nün dahi anılarında bahsettiği gibi Almanların yanında Osmanlı I. Dünya Savaşından galip çıksaydı da, Almanlar "açıkça görülüyordu ki, Türkiye'ye gitmek üzere gelmemişlerdi. İstanbul da Hamburg gibi Büyük Cermen İmparatorluğunun limanlarından biri olacaktı."⁴ Kaldı ki Türkiye'nin askeri işbirliği içinde olduğu Almanya'nın da Türkiye'den beklentilerinin gerçek üstü olması nedeniyle de yenilgide payı büyüktür. Türk ordularını yöneten Liman von Sanders'e göre de Almanya'nın Türkiye'den askeri alandaki istekleri haddinden fazla olmuştur. İçinde bulunduğu maddi durum göz önüne alınarak Türk orduları tarafından aynı anda "boğazların savunulması, çok uzak sınırların korunması, Mısır'ın ele geçirilmesi, İran'a bağımsızlık kazandırılması, Doğu Kafkasyada bağımsız devletler kurulması, Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelinmesi ve bir de Avrupa sahnesinde de faal yardımda bulunulması" imkânsızdır.⁵

I. Dünya Savaşı devam ederken yapılan 4 Mart 1915 tarihinde İstanbul'da imzalanan İstanbul Anlaşmasında savaş sonunda Boğazlar ile ilgili paylaşım şu şekilde belirlenmiştir: "*Türk Boğazları, Enez-Midye hattına kadar Trakya, İzmit, Marmara Bölgesi ve İstanbul Rusya'ya bırakılacaktır.*" Ancak yine de Rusya kendisine bırakılan İstanbul Boğazı ve Karadeniz'e yönelik Müttefik donanmasının 1915'de Çanakkale'de giriştiği harekâttan tedirgin olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'u işgal etmeleri halinde buradan çıkarılmalarının mümkün olmayacağını düşünmüştür. Bolşevik Devrimi sonrası Rusya 1878 sınırlarına geri çekilmeye karar verdiğinde, hemen 1918 ortalarında bir anlaşma yapılarak planlar Rusya'nın devre dışı kalmasına göre yeniden yapılandırılmıştır. Hatta Bulgaristan'ın ateşkes anlaşması imzalamasının ardından Makedonya'daki İtilaf Devletleri Başkomutanı Fransız General d'Esperey, emrindeki kuvvetleri İstanbul istikametinde hareket ettirmiş, İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin Ege Denizi'ndeki birlikleri de Marmara Boğazları istikametinde seyre başlamıştır. İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan Entente Cordiale (Dostluk Antlaşması) önce sömürgelerle ilgili anlaşmazlıkları çözmek için kurulmakla başlamış Çanakkale Boğazı'na müşterek kuvvet yollamaya kadar gitmiştir. 2004 yılında, bu dostluk anlaşmasının 100. yılında da karşılıklı ziyaretler ve kutlamalarla bu anlaşmalarının önemi ve devamlılığı vurgulanmıştır. 20. yüzyılın başında Almanya'nın Berlin-Bağdat demiryolu tehdidine karşılık, Rusya ile anlaşıp Balkan Savaşını çıkarttıran İngiltere, 1919'da Paris Barış Konferansı'nda projesini uygulamak için, müttefikleri ile birlikte, Cebelitarık ve Süveyş'ten sonra Türk Boğazları ve İstanbul'u kontrol etmek ve Rusya'nın önüne set çekmek amacıyla Çanakkale Boğazlarına yönelik harekât başlatır. Ancak başarısızlığa uğrar.

³ A. Öner Pehlivanoglu, a.g.e, s. 11-13.

⁴ İnönü'nün *Hatıraları*, Haz. S. Selek, C. I, Burçak Yay., İstanbul, 1969, s. 244.

⁵ Liman von Sanders, *Türkiye'de 5 Yıl*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 357'den aktaran A. Öner Pehlivanoglu, a.g.e, s. 34

I. Dünya Savaşı sonunda, Eylül 1918 sonrasında, barış teklifleri üç müttefik tarafından ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a iletilmiştir. Wilson aynı senenin başında zaten barış şartlarını 14 maddelik bir program olarak açıklamıştır. Maddeler zaten ("Türk boyunduruğu altında bulunan diğer uluslar varlıklarını korusun, bağımsızlıklarına kavuşsun" gibi) Osmanlı İmparatorluğunun tasfiyesine imkân yaratmakla birlikte, Boğazları ilgilendiren: *"Kara suları dışındaki denizlerde gerek harp gerek barış halinde deniz trafiğinin kesin olarak serbest olması"* ve *"Çanakkale Boğazının milletlerarası teminat altında bütün devletlerin gemilerinin serbestçe geçmesi için açık bulundurulması"* gibi maddeler de mevcuttur. Barış tekliflerinin kabul edilmesinin hemen ardından, Franchet D'Esperey Paris'ten gelen emirle İstanbul'a ilerlemiştir. Emrinde 3 İngiliz, 3 Yunan, 1 Fransız tümeni ve bir 1 İtalyan tugayı bulunmaktadır. Bu sırada D'Esperey'in haberdar olmadığı başka bir gelişme ise İngilizler'in yeni seçilmiş Osmanlı Hükümeti olan İzzet Paşa Hükümeti ile bir teslimiyet belgesi olan Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamış olmasıdır. Bu anlaşmanın da en önemli maddeleri Boğazlarla ilgilidir. *"Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın deniz trafiğine açılması ve Karadeniz'e serbest geçişin sağlanması"*; *"Çanakkale ve Karadeniz Boğaz istihkâmlarının Müttefiklerce işgal edilmesi"*; *"Türk askeri birliklerinin dağıtılması, Türk karasularında bulunan küçük tekneler hariç tüm gemilerin bir limanda denetim altına alınması ve müttefiklerin Türk liman ve tersanelerinin kısıntısız kullanılma hakkına sahip olması"* amaçlanmıştır. Ayrıca güvende görmedikleri her yeri işgal etme hakkını İtilaf Devletlerine veren anlaşmanın hemen ardından, İstanbul ve Çanakkale Boğazları işgal edilmiştir. İki hafta içinde yaklaşık 60 gemilik İtilaf donanması İstanbul limanına gelmiş ve Dolmabahçe Sarayı önu dâhil birçok noktaya demirlemiştir. İngilizler hemen Boğazlardaki savunma istihkâmlarına el koymuştur.

İşgallerin başladığı ve Osmanlı tasfiyesi sürecinin hızlandığı dönemden itibaren paylaşımlara karar verebilmek için büyük devletler birkaç uluslararası toplantı yapmak durumunda kalmıştır. Bu sırada da bu işgallere karşı ulusal direniş hareketleri de toplanmaya başlamıştır. Her toplantının en önemli maddesi yine İstanbul ve Boğazların kimin elinde kalacağı üzerine olmuştur. 1920 yılının Şubat-Nisan ayları arası toplanmış olan Londra Konferansında yine konu Osmanlı'nın paylaşım koşullarıdır. Burada en önemli anlaşmazlıklardan biri yine İstanbul ve Boğazlar üzerinedir. Fransızlar, İngilizlerin fazla yerleşmiş olmasından rahatsız olarak İstanbul'un Türklerin elinde kalmasını savunurken, İngilizler de özellikle Lloyd George'un "Nüfusun sadece % 40'ı Türk'tür. İstanbul Türk değildir" tezi nedeniyle Türklerin tamamıyla İstanbul'dan çıkarılmasını savunmuştur. Konferansın sonucunda ise bu konuda *"Türklerin İstanbul'da bırakılmasına"* ve *"Boğazların teşkil edilecek bir komisyon tarafından yönetilmesine"* karar verilmiştir. Bu anlaşmanın sonucu olarak da İtilaf devletleri, zaten yaklaşık 2 senedir içinde bulundukları, İstanbul ve Boğazları, anlaşmanın verdiği uluslararası yetkilerle işgal etmeye, karakolları basıp askerleri vurmaya, meclisi basıp milletvekillerini tutuklamaya, önemli politikacı, devlet ve bilim adamını tutuklayıp sürmeye başlamışlardır. Ardın-

dan artık tüm bu süreçlerin götürdüğü ve final darbeyi vurmayı sağlayacak anlaşma olan, paylaşma hırslarının çözüme kavuşturulacağı, Osmanlı tasfiyesinin garantiye alınacağı anlaşma olan Sevr gelmektedir. Artık son karar İstanbul, Çanakkale ve tüm Boğazlar bölgesinin kendine özgü bayrağı ve yönetimi olan finansal işlerinin İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da üye olduğu bir komisyonun idare ettiği özerk bir "devlet" haline gelmesi olmuştur. Padişah İstanbul'da kalabilir, ancak tüm yetkileri anlaşma hükümlerince sınırlandırılmıştır. İstanbul'da Türkler ve İstanbul Türklerde kalabilir, ancak İtilaf devletlerinin canı sıkıldığında bu durum değişecektir. Ancak hesaba katılmayan ya da ciddiye alınmayan durum aynı sene Ankara'da yeni bir hükümet ve bir meclisin kurulmuş olmasıdır. Sevr'in ardından başlayan paylaşım işgallerinin de karşısında büyük bir güç olarak duran bu yeni Türk Devleti ordusu 1921'de verdiği ağır yenilgilerle ilk olarak temsil haklarının Batılı devletlerce kabulünü, yani meşruiyetinin ispatını sağlamıştır. 1921 başlarında bu Yunan ordularına karşı bu başarılar sırasında aynı zamanda Türk Devleti'ni bir ulus devlet haline getirecek Anayasa da kabul edilmiştir.

Bu gelişmeler üzerine yapılan Londra ve Paris görüşmelerinde ise İngilizler yine de realitede kendi kontrollerinde olan İstanbul Hükümetinden de temsilci olarak Başbakan Tevfik Paşa'yı çağırılmış ancak, Tevfik Paşa Mustafa Kemal ile yapmış olduğu gizli, ancak İngilizlerin raporlarında tüm detayları ile yer alan, görüşmelerinde de anlaşıtları gibi Londra'da söz alır ve Türkiye namına görüş bildirme hakkının, ulusun güvenliğini kazanmış olan Anadolu heyetinin olduğunu ve sözü Bekir Sami Bey'e bıraktığını ifade eder. Ancak 1921 Mart ayında Londra'da tamamlanmış olan bu görüşmelerde özellikle Boğazların ve Marmara Denizi'nin Türklerin egemenliğine bırakılması ve İzmir'de Yunanlılar tarafından kalıcı bir barış sağlanması gibi konular başta olmak üzere Lord Curzon ile Bekir Sami Bey arasında geçen konuların neredeyse hepsi çözümsüz olarak kapatılmıştır. Ve böylelikle konferans, karşılıklı saygı dolu diyaloglar ile yeniden savaşı başlatır. Daha ekip dönmeden Yunan taarruzu başlar ve bu durum Yunanlıların ağır yenilgisi ve II. İnönü zaferi ile sonuçlanır. Ardından Sakarya muharebeleri yapılmış ve İngiliz subayları ile takviye edilmiş Yunan kuvvetleri ağır kayıplar vererek yine yenilgiler ile geri çekilmek durumunda kalmıştır. Bunun üzerine 1921 sonlarına doğru Fransa ile mücadeleyi bitirecek Ankara anlaşması imzalanır. Bu gelişmelere rağmen İtilaf Devletleri hala Sevr anlaşmasının koşullarını yumuşatarak yeniden dayatmaya çalışan önerilerle geliyorlardı. Yunanistan Anadolu terk etsin ama yine de Boğazlar silahsız da olsa özerk bir bölge olsun diyorlardı. Türk tarafında böyle bir anlaşma kabul edilmeyeceğinden Büyük Taarruz hazırlıkları başlamıştır. İngiltere ve Lloyd George'un en büyük korkusu Boğazların kontrolünü kaybetmek olmuştur. "Türk Ordusu boğazları ele geçirir ve oradan Trakya'ya geçerse, Boğazların güvenliği ve Avrupa tehdit altında kalacaktır" tehdidi ile Misak-ı Milli sınırlarını zaten açıklamış olan ve ötesine geçmek gibi bir derdi olmayan Türkleri Avrupa için tehlike olarak göstermeye çalışmışlardır.

Yeni Türkiye Devleti ise bu tür bir tehlike oluşturmadığını, belirlediği Misak-ı Milli sınırlarını temizleyip, bu sınırların da ötesine geçmeyerek kanıtlamıştır. Bu yolla hem

gücünü ispat etmiş, hem de kararlılığını göstermiştir. Misak-ı Milli sınırlarındaki son temizliğin üzerine Mudanya Mütarekesi yapılmaya karar verilmiştir. Bu mütareke ile Trakya geri alınır. Ancak Osmanlı Hükümetinin başkenti İstanbul hala İtilaf Devletlerinin işgali altındadır. Mütareke sonrası Doğu Trakya teslim alındıktan sonraki gün İngiltere’de hükümet değişmiştir. Lloyd George istifa etmiştir. Türkiye’ye karşı İngiltere’nin ve Lloyd George’un destek verdiklerinin aldıkları yenilgiler politikalarına şiddetli bir biçimde muhalif olan rakiplerinin eline koz vermiştir. Bu nedenle Lloyd George istifa etmiştir. Ancak politikaları beraber oluşturduğu Curzon Dışişleri Bakanlığına kalmıştır. Türk tarafında ise Misak-ı Milli açısından netleşmeyen önemli konular mevcuttur. Trakya sınırı belli değildir. İstanbul ve Boğazların statüsü meçhuldür. Doğu Sorununun çözümü olarak gördükleri 1. Dünya Savaşı’nın açtığı yeni sorunlar çözülmüş değildir.

Lozan’da yeni bir barış konferansı yapılmasına karar verilmiştir. Ancak İtilaf Devletleri yine Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümetini görüşmelere davet etmiştir. Ankara Hükümetinin temasları başarısız olup Padişah İstanbul Hükümetinin de görüşmelere gelmesinde diretince Ankara Hükümeti tarafından ertesi gün Saltanat kaldırılır. Bunun ardından da İstanbul Hükümeti görevden çekilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Lozan’da Türkiye’yi temsil edecek tek hükümet kalmıştır. TBMM Hükümeti Dışişleri İsmet Paşa önderliğinde 20 Kasım 1922 tarihinde Lozan şehrinde yapılan konferansta temsilci olarak bulunmuştur. Türkiye, özellikle Boğazlar ile ilgili rejimin belirlenmesi için Karadeniz’e kıyı olan devletlerin de müdahil olması gerektiğini hatırlatarak müttefiki Rusya’yı da konferansa davet ettirmiştir. Sovyet ve Bulgar delege kurulları sadece Boğazların görüşmelerine katılacaklardır. Dost sanılan Fransa da, öyle sanılmayan İngiltere de iktisadi çıkarlarına fazlasıyla bağlı olduklarını belli etmiş ve çıkarlarını sonuna kadar korumaya çabalamıştır. Mustafa Kemal’in de Nutuk’ta belirttiği gibi Türk tarafı masada karşısına konulan yüzlerce yıllık hesaplarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı borçları konusunda hiçbir çözüm önerisine yanaşmayan İtilaf Devletleri ile İstanbul ve Boğazların tahliye edilmesi konusunda da olumlu bir sonuca varılamamıştır. Boyun eğmeyen bu tavır karşısında rahatsız olan İngiltere’den Lloyd George Hükümeti’nden kalan Dışişleri Bakanı Lord Curzon “Her önerimizi reddediyorsunuz. Ne ret ederseniz cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmek için paraya ihtiyacınız olacak. Parayı nereden bulacaksınız. Para bir bende var bir de yanımda. Yarın para istemek için diz çöktüğünüzde bugün ret ettiklerinizi cebimizden birer birer çıkarıp sizin önünüze koyacağız” demiştir.⁶

Lozan Anlaşması ana metninde doğrudan Boğazlar ile ilgili olarak temelde birkaç madde bulunmaktadır.⁷ Boğazlar meselesi ayrı bir toplantı ve ek bir sözleşme yapılacaktır.

⁶ Onur Öymen, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 379.

⁷ EK-1 olarak verilecektir.

kadar önemli bir konu olarak düşünülmüştür.⁸ Ana metindeki maddelerden 23. Madde Boğazlar Rejimine ilişkin sözleşme ile Boğazlardan yapılacak tüm geçişler ile ilgili kuralların belirlendiğini ifade eder. Ana metinde Boğazlar ve askerden arındırılması üzerinde anlaşılan bölgeler ile direkt olarak ilgili temelde 3 madde bulunmaktadır. Bunlardan 124. Maddede 29 Ekim 1914 tarihinden itibaren tarafların egemenliği altındaki topraklarda ölen askerler için mezarların kayıt altına alınıp bunların bulundukları yerlere uygun anıtlar dikmeleri ile ilgili yükümlülükleri belirlenir. Madde 128 ise bu bahsedilen anıt dikilecek mezarların üzerinde bulunduğu toprakların ise Türkiye Hükümeti tarafından İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerine, özellikle de Anzak olarak anılan Arıburunu'nun 129. Maddede İngiltere Hükümeti'ne süresiz olarak verilmesini içerir. Bu bahsi geçen tarafların hükümetleri, buralara istediği çevre düzenlemelerini özgürce yapabilecek ve kendi bekçilerini, güvenlik tedbirlerini bulundurabilecektir. İngiltere'nin 129. Maddedeki talepleri sadece mezarlıkları ve anıtları değil daha geniş bir araziye kapsamaktadır. Diğer bir deyişle Lozan Anlaşmasında bile Boğazlarda geniş bir bölge dolaylı olarak özellikle İngilizlerin bölgedeki haklarını teslim etmek durumunda kalmıştır.

Lozan Konferansı'na gitmeden önce İngiltere Dışişleri'nin hazırladığı İngiliz İstekleri listesi iki ana başlık altında toplanmıştır:⁹

(A) Olmazsa Olmaz:

- a. Batı Trakya'nın Yunanlılarca alıkoyması
- b. Boğazların denizciliğe serbest olması, sahillerin askerden arındırılması
- c. İtilaf askerlerinin anlaşma tasdik edilene kadar İstanbul'u alıkoyması

(B) Arzu Edilen:

- a. Türkiye'deki azınlıkların korunması için bazı düzenlemeler
- b. Ermenilere karşı bazı koruma tedbirleri
- c. İtilaf devletlerinin Osmanlı borçları, kapitülasyonlar ve Türkiye'nin gelecekteki finansal ve ekonomik rejimi konusundaki taleplerinin tatmini.

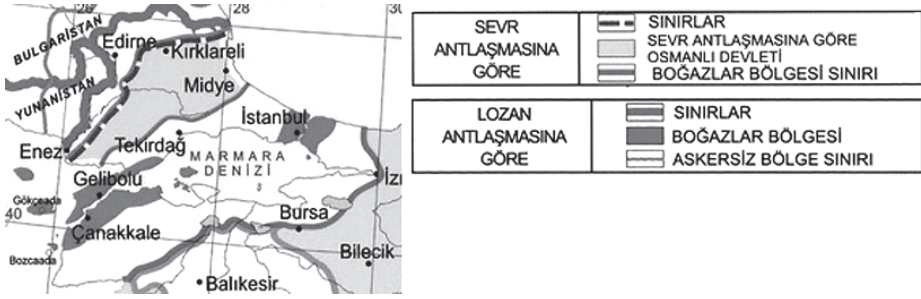
Anlaşma bunların neredeyse tümünü tatmin ettiğinden İngiltere tarafından başarı olarak sayılıyordu. Hatta Yunanlıların savaşta yenilmesinin kendilerine kaybettiği prestiji bu konferans ile fazlasıyla geri kazandıklarını söylüyorlardı.¹⁰ Özellikle de kendisine ulaşan gizli servis raporlarında belirtildiği gibi "açıkça görülüyor ki Türkler savaşmak istemiyordu ve bir anlaşma yapmaya mecburdu."¹¹ Bu bilgi İngiltere tarafında görüşmeleri devam ettiren, Konferans Başkanı Lord Curzon'un görüşmelerde dilediği gibi ultimatom vermesine sebep olmuş ve konferansı kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi için eline çok kıymetli bir güç vermiştir.

⁸ EK-2 olarak verilecektir.

⁹ Michael Dockrill, "Britain and the Lausanne Conference: 1922-1923", *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993, Sayı: 23, s. 3.

¹⁰ Michael Dockrill, "Britain and the Lausanne Conference: 1922-1923", s. 17.

¹¹ Michael Dockrill, "Britain and the Lausanne Conference: 1922-1923", s. 9.

Lozan Anlaşması, İngiltere'nin bir süredir üzerine çalıştığı "Sevr Anlaşmasını İngiltere'nin temel isteklerinden vazgeçmeden, Türkiye'nin kabul edebileceği yüzeysel değişiklikler ile" yumuşatılması projesi üzerinden giderek hazırlanmaya başlamıştır. Anlaşmada Boğazlar konusunda üzerine uzlaşılan çözüm önerisi aşağı yukarı Sevr'deki Boğazlar Bölgesi'nin sınırlarının daraltılması ve Boğazlar Bölgesi ile ilgili özerklik anlayışının yumuşatılması temelinde biçimlenmiştir. Boğazlardan geçiş haklarının genişliği, Boğazların yetkileri geniş bir komisyonunun yönetimine/denetimine bırakılması ve çevresindeki belli bir mesafedeki alanın askersizleştirme kararı Boğazların neredeyse bağımsız olmasına ve neredeyse tamamıyla savunmasız kalmasına yol açmıştır.

*İstanbul ve Milletler Cemiyeti'ne üyelik ile Lozan Konferansı'ndan memnun ayrılan Türk*¹²

Lozan Konferansı'nda Boğazlar meselesi ile ilgili bölüm aşağı yukarı 3 büyükler (İngiltere, Fransa ve İtalya) ile Rusya arasında geçmiştir. 3 büyükler Sevr Anlaşması'ndaki koşulları geçerli kılmak için uğraşırken Sovyet Rusya da onları tamamıyla reddetmiş ve Karadeniz Devletleri arasında karar verilmesi gereken bir anlaşmaya karışmalarını anlayamamıştır. Hatta bu doğrultuda anlaşmalardan çekilir. Ancak Lozan Anlaşması yine de kabul edilir ve Boğazlar üzerine de Sözleşme belirlenir. Durum böyle olunca da Sovyet Rusya bu uluslararası anlaşmanın dışında kalmamak için 14 Ağustos 1923'te İstanbul'da anlaşmayı imzalamıştır.¹³

¹² Berryman, Clifford Kennedy, *The Evening Star* (Washington, D.C.), Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

¹³ Christos L. Rozakis & Petros N. Stagos, *The Turkish Straits*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Netherlands, 1987, s. 93-96.

Lozan Konferansı'nda Boğazlar ile ilgili Sözleşme İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Türkiye ve sonradan da Sovyet Rusya arasında imzalanmıştır. Boğazların statüsünün özellikle ayrı bir sözleşme ile belirlenmesi konusunda da dönemin politik koşullarına yoğun bir biçimde bağlı olan Lozan Anlaşması'ndan ayrılması ve zaman içinde statüsünü bağımsızlığı sayesinde koruması istenmesidir. Kaldı ki ancak bu sayede Bulgaristan ve Sovyet Rusya da taraf olarak imza atabilme yetkisine sahip olmuştur.

Boğazlar sözleşmesi 4 ana prensip üzerine kurulmuştur: Boğazlardan geçiş özgürlüğü; Boğazların askersizleştirilmesi; uluslararası garantörlük mekanizması; Boğazlar komisyonu kurulması. Her ne kadar Batılı büyük devletlerin Boğazlardan geçişini kısıtlıyormuş gibi görünse de haklı uluslararası müdahalelere açık tutarak Boğazlarda ve Karadeniz'de askeri olarak bulunmaları için gerekçeler bulmaları için yasal gerekçeler bırakılmıştır. Bu da aslında Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen bölgeler üzerindeki hükümrancılığını sonra erdirmiştir. Her ne kadar İsmet Paşa Boğazların askerden arındırılmasının büyük güvenlik açıkları yaratacağından şikâyet etse de sözleşme dolaylı olarak bir yandan da Rusya tehdidine karşı İstanbul'u korumaktadır. Hatta Rusya en çok da buna karşı koymuştur. Çünkü Rusya askersizleştirme ve uluslararası garantörlük mekanizmasını, Büyük Devletlerin stratejik önemi yüksek olan Boğazlardaki haklarının ve konumlarının güçlendirilmesi olarak okumaktadır.¹⁴

Özellikle Boğazlar komisyonunun geniş yetkileri ve Boğazların askerden arındırılması ve geçiş hakları konusundaki denetim ve karar mercii olması özelliği sorun yaratmıştır. Bu kadar geniş yetkiye sahip bir komisyonun, sadece kıyılarına yakın sularda değil, aynı zamanda kendi topraklarındaki egemenliğini de tehdit edeceğini düşünmek çok uzak bir ihtimal değildir. Çünkü komisyon askeri ve sivil hangi gemilerin geçiş geçemeyeceğinin ve askerden arındırılma sürecinin takibini üstlenmiş ve anlaşmaya karşı olan koşullarda müdahale için ilgili kurumları göreve çağırarakla yükümlü olmuştur. Böylelikle Boğazlar üzerinde Türkiye'den fazla söz ve yetki sahibi olmuş ve böylelikle Batılı büyük devletlerin bu bölgedeki varlığını meşrulaştırmıştır.

Lozan'ın imzalanmasından altı hafta sonra İşgal Kuvvetleri İstanbul'u boşaltmaya başlar. Son işgal birliğinin şehri terk etmesinden 4 gün sonra Türk askeri İstanbul'a girer. Bir hafta sonra da yüzlerce yıldır Anadolu'nun başkenti olan İstanbul yerine, yeni Türk Devleti'nin başkenti Ankara olarak ilan edilmiştir.

Madde 18'de bahsedilen uluslararası garantörlük müessesesinin işlemediği daha sonra 1931 yılında Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesi ile 1935'te faşist İtalya'nın Etiyopya'ya işgal etmesi ile ve sonra olarak da Almanya'nın Versailles ve Locarno Sözleşmeleri sonucunda askerden arındırılmış bölgesi olan Rhineland'a 1936 yılında girmesi ile kanıtlanmıştır. Uluslararası garantörlük sağlama konusunda imza atmış

¹⁴ Christos L. Rozakis & Petros N. Stagos, a.g.e., s. 96-100.

4 ülkeden ikisi zaten kendisi bu koşulları ihlal etmişken böyle bir durum karşısında Milletler Cemiyeti'nin seyirci kalması şaşırtıcı olmayacaktır.¹⁵ Doğal olarak bu gelişmeleri takip eden Türkiye silahlanma çalışmalarının tam sürat devam ettiği bir dönemde Lozan'ın Boğazlar Sözleşmesinin büyük bir tehdit olarak görmüş ve bunun yarattığı huzursuzluğun giderilmesi için imzacı devletlere bir teklif yollayarak Boğazlar konusunda tüm hâkimiyeti kendisine geçirecek olan Montreux Anlaşması'nı imzalamayı başarmıştır. Montreux Anlaşması günümüzde de hala geçerlidir.

¹⁵ Nihan Ünlü, *The Legal Regime of the Turkish Straits*, Kluwer Law International, The Hague, Netherlands, 2002, s. 38.

EK-1: LOZAN ANLAŞMASINDA BOĞAZLAR İLE İLGİLİ MADDELER

Lozan Anlaşması ana metninde doğrudan Boğazlar ile ilgili olarak temelde birkaç madde bulunmaktadır. Boğazlar meselesi ayrı bir toplantı ve ek bir sözleşme yapılacak kadar önemli bir konu olarak düşünülmüştür:

Madde 23 - Bağlı Yüksek Taraflar, Boğazlar Rejimine ilişkin bugün yapılmış Sözleşmede açıklandığı üzere, Çanakkale Boğazında, Marmara Denizinde ve Karadeniz Boğazında denizden ve havadan, gerek barış, gerek savaş zamanlarında özgürce geçiş ve gidiş - geliş ilkesini kabul ve açıklama konusunda anlaşmışlardır. Bu Sözleşme, buradaki Yüksek Bağlı Taraflar için, işbu Antlaşmada yazılmış olsa idi onun sahip olacağı güç ve değerin tıpkısına sahip olacaktır.

Madde 124 - Aşağıda 126 Maddenin özel hükümleri zedelenmeksizin, Bağlı Yüksek Taraflar, içlerinden her birinin 29 Ekim 1914'ten beri savaş alanında, ya da yaralanma, kaza ya da hastalık sonucunda ölen kara ve deniz askerleri ile o günden beri, tutsaklık sırasında ölmüş savaş tutsakları ve sivil tutukluların, kendi egemenlikleri altında bulunan topraklar üzerindeki mezarlıklarına, mezarlarına, toplu ceset çukurlarına ve adlarına dikilen anıtlara saygı gösterecek ve onların bakımını yapacaklardır.

Bağlı Yüksek Taraflar, içlerinden her birinin söz konusu mezarlıkları, mezarları ve toplu ceset çukurlarını belirlemek, kaydını yapmak, yönetmek ve bunların bulundukları yerlerde uygun anıtlar dikmekle görevlendirecekleri Komisyonlara, kendi toprakları üzerinde görevlerini yapmak için, tüm kolaylıkları gösterme konusunda anlaşacaklardır.

Bağlı Taraflar, yukarıda sözü geçen kara ve deniz askerlerinin kemiklerinin yurtlarına geri gönderilmesi konusundaki istemleri yerine getirebilmek için, ulusal yasalar hükümleri ve genel sağlığın gerekleri saklı kalmak koşulu ile her türlü kolaylığı, karşılıklı olarak göstermeye söz verirler.

Madde 128 - Türkiye Hükümeti, Britanya İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Hükümetlerine karşı kendi toprakları, üzerinde onların savaş alanında ya da yaralama, kaza, ya da hastalık sonucu ölmüş olan kara ve deniz askerleri ile tutsak iken ölen savaş tutsakları ve sivil tutukluların mezarları, mezarlıkları, toplu ceset çukurları ve adlarına dikilmiş anıtlarının üzerinde bulunduğu arsaları o devletlere ayrı ayrı ve süresiz olarak bırakmağı yükümlenir.

Bundan başka söz konusu mezarlara, mezarlıklara, toplu ceset çukurlarına ve anıtlara serbestçe girilmesine ve gerekiyorsa, cadde ve yolların yapılmasına izin vermeğı yükümlenir.

Yunan Hükümeti, kendi topraklarına ilişkin olarak, özdeş yükümlülükleri üstlenir.

Yukarıdaki hükümler, verilen arsalarda Türk egemenliğini ya da, duruma göre, Yunan egemenliğini zedelemes.

Madde 129 - Türkiye Hükümetince verilecek arsalar içinde, özellikle Britanya İmparatorluğu için 3 sayılı haritada gösterilmiş olan Anzak adlı kesim (Arıburnu) de bulunacaktır.

Britanya İmparatorluğunun yukarıda belirtilen arsalarından yararlanması şu koşullar içinde olacaktır:

(1) Bu arsalar, iş bu Antlaşma ile belirlenen kullanma amacından başka bir biçimde kullanılmayacak; böylece hiç bir askersel ya da ticarî amaçla da verilmesine neden olan yukarıda belirli amaca aykırı, başkaca hiç bir amaçla kullanılmayacaktır.

(2) Türkiye Hükümeti, mezarlıklarla birlikte, söz konusu arsaları her zaman denetlemek hakkına sahip bulunacaktır.

(3) Mezarlıkların korunmasında sivil bekçilerin sayısı, her mezarlık için bir bekçiye geçmeyecektir. Mezarlıkların dışındaki arsalar için özel bekçiler olmayacaktır.

(4) Söz konusu arsalarda, mezarlıkların gerek içinde, gerek dışında, bekçiler için zorunlu konutlardan başka hiç bir konut yapılmayacaktır.

(5) Söz konusu arsaların deniz kıyısı üzerinde, kişi ve mal indirip bindirmeğe yararlı hiç bir rıhtım, mendirek, ya da iskele yapılmayacaktır.

(6) Gerekli tüm resmî işlemler yalnız Boğazların iç kıyılarında yapılabilecek ve arsalar ancak bu işlemlerin yapılmasından sonra girilebilecektir. Türk Hükümeti, olanaklı bulunduğu ölçüde, kolay olması gereken bu işlemlerin, işbu Maddenin öteki hükümleri zedelenmemek koşulu ile Türkiye'ye giden başka yabancılar için konulmuş işlemlerden daha zor olmamasını ve her türlü yersiz gecikmeyi önleyici biçimde yapılmasını kabul eder.

(7) Söz konusu yerleri ziyaret etmek isteyen kişiler silâhlı olmayacaklardır. Türk Hükümeti işbu kesin yasaklamanın, uygulanmasını izlemek hakkına sahip bulunacaktır.

(8) 150 kişiden fazla olan her ziyaretçi kafilesinin varışından en az bir hafta önce Türk Hükümetine bilgi verilmesi gerekecektir.

EK-2: LOZAN ANLAŞMASINDA I. BOĞAZLAR REJİMİNE İLİŞKİN SÖZLEŞME

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış olan I. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'nin maddeler aşağıdaki gibidir:

**İNGİLİZ İMPARATORLUĞU, FRANSA, İTALYA, JAPONYA,
BULGARİSTAN, YUNANİSTAN, RUSYA,
SIRP-HIRVAT-SLOVEN DEVLETİ VE TÜRKİYE**

“Bugünkü tarihli Barış Antlaşmasının 23’üncü Maddesiyle benimsenen ilke uyarınca, Boğazlarda bütün ulusların gemileri için Akdeniz’le Karadeniz arasında geçiş ve gidiş-geliş serbestliğini sağlamak kaygısıyla ve bu serbestliği sürdürmenin genel Barış ve dünya ticareti için gerekli olduğunu göz önünde tutarak, bu amaçla bir sözleşme yapılması kararlaştırılmıştır.”

MADDE 1

Bağıtlı Yüksek Taraflar, aşağıda ‘Boğazlar’ (‘Détroits’) genel teriminin kapsamına giren Çanakkale Boğazı’nda, Marmara Denizi’nde ve Karadeniz Boğazı’nda, denizden ve havadan geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varmışlardır.

MADDE 2

“Boğazlardan Barış zamanında ve savaş zamanında, ticaret gemileriyle ticaret uçaklarının ve savaş gemileriyle savaş uçaklarının geçişi ve gidiş-gelişi, bundan böyle aşağıdaki Ek’in hükümleri uyarınca düzenlenmiştir.”

MADDE 2’YE EK:

**BOĞAZLARDAN TİCARET GEMİLERİ VE UÇAKLARIYLA,
SAVAŞ GEMİLERİ VE UÇAKLARININ GEÇİŞİNE İLİŞKİN KURALLAR**

1. Hastane gemilerini, gezinti gemilerini ve balıkçı gemileriyle askeri olmayan uçakları da kapsamak üzere, ticaret gemileri.

a) Barış Zamanında:

Bayrak ve yük ne olursa olsun, uluslararası sağlık hükümleri saklı kalmak üzere hiç bir işlem olmaksızın, kılavuz, fener, römorkör ya da doğrudan doğruya yapılan aynı nitelikte başka hizmetlere karşılık olanlar dışında, hiç bir vergi [resim] ya da harç alınmaksızın, üstelik Türk Hükümetince ayrıcalıklar tanınmış [imtiyaz verilmiş] kurumların ve işletmelerin bu konuda yararlandıkları haklara zarar gelmemek şartıyla, gündüz ve gece, gemilerin gidiş-geliş ve geçişleri bakımından tam serbestlik. Bu mali yükümlerin [rüsümün, droits] alınmasını ko-

laylaştırmak için, Boğazlardan geçen ticaret gemileri, Türk Hükümetince gösterilecek yerlere adlarını, uyruklarını, tonajlarını ve gittikleri yeri bildireceklerdir. Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

b) Savaş zamanında Türkiye tarafsız kalırsa:

Yukarıda belirtilen aynı şartlar içinde, gündüz ve gece, gidiş geliş ve geçiş bakımından tam serbestlik. Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin sahip olduğu haklar ve yükümlü bulunduğu ödevler, suları ve havası Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş süresince barış zamanında olduğu gibi tam serbestlik içinde kalması gereken Boğazlarda gidiş-gelişi engelleyecek herhangi bir tedbir almasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır. Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

c) Savaş zamanında, Türkiye savaşan bir Devletse:

Tarafsız gemiler ve askeri olmayan tarafsız uçaklar için, bunlar özellikle düşmana savaş kaçağı, düşman birlikleri ya da düşman uyrukları taşıyarak yardım etmiyorlarsa, gidiş-geliş serbestliği. Türkiye'nin bu gemileri ve uçakları denetleme ve arama hakkı bulunacak ve bunun için, söz konusu uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceği ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmeleri yükümlü bulunacaktır. Düşman gemilerine karşı Devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri uygulama bakımından, Türkiye'nin sahip olduğu haklar olduğu gibi kalmaktadır. Türkiye, düşman gemilerinin Boğazları kullanmalarını önlemek için gerekli göreceği her türlü tedbirleri almağa yetkili olacaktır. Bununla birlikte, bu tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçişini önleyecek nitelikte olmayacaktır; Türkiye, bu amaçla, söz konusu gemilere gerekli yönergeler [talimat] ve kılavuzluk sağlamağı yükümlenir.

2. Yardımcı gemileri, asker taşıt gemilerini, uçak gemilerini, uçak gemilerini ve askeri uçakları da kapsamak üzere, savaş gemileri.

a) Barış zamanında:

Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, herhangi bir resim ya da harç olmaksızın, fakat kuvvetlerin toplamına ilişkin olarak aşağıdaki kısıtlamalar içinde, gece ve gündüz, tam geçiş serbestliği. Bir Devletin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçirebileceği en büyük kuvvet, Karadeniz'de kıyısı olan Devletlerden en kuvvetli donanması olan Devletin, geçiş sırasında Karadeniz'de bulunan donanmasından daha büyük olmayacaktır; bununla birlikte, Devletler, Karadeniz'e her zaman ve her durumda, her biri 10,000 tonu geçmeyen üç gemiyi asmayacak bir deniz kuvveti göndermek hakkını saklı tutmaktadırlar. Boğazlardan geçen gemilerin sayısı yüzünden Türkiye'ye hiç bir şekilde bir sorumluluk düşmeyecektir. Bu kuralın uygulanması olanağını sağlamak

için, 10'ncu Maddede öngörülen Boğazlar Komisyonu, Karadeniz'de kıyısı olan her Devletten, her yıl 1 Ocak ve 1 Temmuz tarihlerinde, Karadeniz'deki zırhlılarının (cuirasses), savaş kruvazörlerinin (croiseurs de bataille), uçak gemilerinin (batiments porte-avions), kruvazörlerinin (croiseurs), muhriplerinin (destroyers), denizaltılarının ve başka her tip gemilerle deniz uçaklarının sayısını bildirmesini ve, bu bildiride bulunurken de, hizmette olan gemileri, mevcudu indirilmiş, yedekte tutulan, onarım ve değişiklik görmekte bulunan gemileri, ayrı ayrı göstermesini isteyecektir. Boğazlar Komisyonu, bu bildirimleri aldıktan sonra, ilgili Devletlere, Karadeniz'de en kuvvetli donanmanın kapsadığı zırhlıların, savaş kruvazörlerinin, uçak gemilerinin, muhriplerin, kruvazörlerin, denizaltıların ve uçaklarla varsa başka her tip gemilerin sayısını bildirecektir; ayrıca, bu donanmaya bağlı bir geminin Karadeniz'e girişi ya da oradan çıkışı yüzünden doğan değişiklikler de, hemen, ilgili Devletlerin bilgisine sunulacaktır. Boğazlardan Karadeniz'e gitmek üzere geçirilecek bir deniz kuvvetinin hesaplanmasında yalnız hizmette olan savaş gemileri göz önünde tutulacaktır.

b) Savaş zamanında Türkiye tarafsızsa:

Bayrak ne olursa olsun, hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, 2'nci paragrafın (a) fıkrasında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, gündüz ve gece, tam geçiş serbestliği. Bununla birlikte, bu kısıtlamalar, savaşan [muharip] bir Devletin, Karadeniz'de savaşanlık [muhariplik] haklarına zarar verecek şekilde uygulanmayacaktır. Tarafsız bir Devlet sıfatıyla Türkiye'nin hakları ve ödevleri, Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaş süresince suları ve havası Barış zamanında olduğu gibi tam bir serbestlik içinde kalması gereken Boğazlarda gidiş-gelişi engelleyebilecek herhangi bir tedbir alınmasına Türkiye'yi yetkili kılmış olmayacaktır. Savaşan Devletlerin savaş gemilerinin ve askeri uçaklarının, Boğazlar bölgesinde herhangi bir yakalamaya [capture] kalkışmaları, denetim ve arama hakkını kullanmaları ve düşmanca herhangi bir davranışta bulunmaları yasak olacaktır. Savaş gemilerine, yiyecek almak ve onarımında bulunmak konularında, Deniz Savaşında Tarafsızlığa İlişkin 1907 XIII'ncü La Haye Sözleşmesi hükümleri uygulanacaktır. Uçaklar için tarafsızlık kurallarına ilişkin kuralları saptayacak uluslararası bir Sözleşme yapıncaya kadar, askeri uçaklara, Boğazlarda, XIII'ncü La Haye Sözleşmesinin savaş gemilerine tanıdığı işlemlere benzer işlemde bulunulacaktır.

c) Savaş zamanında, Türkiye savaşan bir Devletse:

Tarafsız savaş gemileri için hiç bir işlem, resim ya da harç olmaksızın, 2'nci paragrafın (a) fıkrasında öngörülen aynı kısıtlamalar içinde, tam

geçiş serbestliği Düşman gemileriyle uçaklarının Boğazlardan yararlanmalarını önlemek üzere, Türkiye'ce alınacak tedbirler, tarafsız gemilerle uçakların geçiş serbestliğine zarar vermeyecek nitelikte olacaktır; Türkiye, bu amaçla, sözü geçen gemilere gerekli yönergeleri ve kılavuzlar sağlamağı yükümlenir. Tarafsız askeri uçaklar, Boğazlardan, karşılaşılabilecekleri tehlikeli kendileri göze alarak, geçebileceklerdir; bunlara, nitelikleri anlaşılacak üzere, denetleme hakkı (le droit d'enquete) uygulanacaktır. Bunun için, sözü geçen uçaklar, Türkiye'nin bu amaçla göstereceğı ve hazırlayacağı bölgelerde karaya ya da denize inmekle yükümlü bulunacaklardır.

3.

a) Türkiye ile barış durumunda bulunan Devletlerin denizaltıları Boğazlardan ancak su yüzünden geçeceklerdir.

b) Gerek Akdeniz'den gerek Karadeniz'den gelen yabancı bir deniz kuvvetinin komutanı, komutası altında bulunup Boğazlara girecek gemilerin sayısını ve adlarını, durmak zorunda olmaksızın, Çanakkale Boğazı'nın ya da Karadeniz Boğazı'nın ağzında bir işaret istasyonuna (station de signaux) bildirecektir. Türkiye, bu işaret istasyonlarını bildirecektir; bu bildiride bulununcaya kadar, yabancı savaş gemileri için Boğazlardan geçiş serbestliği gene yürürlükte olacak ve bunların Boğazlara girişleri bu yüzden gecikmeye uğratılmayacaktır.

c) Askeri uçaklarla askeri-olmayan uçaklar için işbu kurallarla öngörülen şartlar içinde, Boğazlar üzerinden uçuş izni, söz konusu uçaklar bakımından şunları da kapsamaktadır:

1. Boğazların dar geçitleri üzerinde on beş kilometreye kadar bir toprak şeridi üstünde uçuş serbestliği:

2. Zorunlu iniş halinde, Türkiye'nin kıyılarına ya da karasularına inme serbestliği.

3. Savaş gemilerinin geçiş sürelerinin sınırlandırılması Boğazlardan transit olarak geçen savaş gemileri, hasar ya da deniz rizikosu (avaries ou fortune de mer) durumları dışında, geceleyin demirlemeyi ve gemi güvenliğini sağlamak için gerekli süreyi de kapsamak üzere, hiç bir vakit, geçişleri için gerekli olan zamandan daha uzun bir süre Boğazlarda duramayacaklardır.

4. Boğazlar ve Karadeniz Limanlarında durmak

a. İşbu Ek'in 1'nci, 2'nci ve 3'ncü paragrafları, gemilerin, savaş gemilerinin ve uçakların, Boğazlar boyunca Boğazların üstünden geçişine uygulanır ve Türkiye'nin, limanlarını ve hava alanlarını aynı zamanda ziyaret edebilecek bir Devletin savaş gemileriyle askeri uçaklarının sayısına ve bunların kalış sürelerine ilişkin olarak, gerekli göreceğı kuralları koyma hakkına hâlel vermez.

- b. Karadeniz’de kıyısı olan Devletlere de, kendi limanlarına ve hava alanlarına ilişkin olarak, aynı haklar tanınacaktır.
- c. Tuna Avrupa Komisyonunda temsil edilmekte olan Devletler, bu nehrin ağızlarında ve Kalas’a (Galatz) kadar, stationnailes olarak bulundurmakta oldukları hafif [savaş] gemileri, 2’nci paragrafta öngörülen gemilere eklenecek ve gerektiği zaman bu gemiler başkaları ile değiştirilebilecektir.
5. Sağlık bakımından korunmaya ilişkin özel hükümler içlerinde veba, kolera ya da tifüs olayları olan, ya da yedi günden beri böyle olaylar çıkmış bulunan savaş gemileriyle, bulaşık bir limandan, beş kez yirmi dört saatten az bir süre içinde ayrılmış bulunan gemiler Boğazlardan karantinalı geçecekler ve Boğazları bulaştırmak olanağını kesin olarak ortadan kaldırmak üzere gerekli bütün koruma tedbirlerini, gemide bulunan bütün olanakları kullanarak almak zorunda olacaklardır. İçlerinde bir hekim bulunan ve Boğazlardan durmaksızın ya da yük boşaltmaksızın doğrudan doğruya geçen ticaret gemileri de böyle davranacaklardır. İçlerinde hekim bulunmayan ticaret gemileri, Boğazlara girmezden önce -Boğazlarda durmayacak olsalar bile- uluslararası sağlık hükümlerinin gereklerini yerine getirmek zorunda olacaklardır. Boğazlarda bir limana uğrayan savaş gemileriyle ticaret gemileri, bu limanda uygulanabilir uluslararası sağlık hükümlerine bağlı olacaklardır.

MADDE 3

Boğazlarda geçişi ve gidiş-gelişi her türlü engelden serbest tutmak için, 4’ncü Maddeden 9’ncü Maddeye kadar olan Maddelerde belirtilen tedbirler, Boğazların sularına, kıyılarına, Boğazlarda bulunan ya da Boğazlara yakın adalara da uygulanacaktır.

MADDE 4

Aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır:

1. Çanakkale Boğazı ile Karadeniz Boğazı’nın, aşağıdaki gibi sınırlandırılmış bölgeleri boyunca iki kıyısı

Çanakkale Boğazı: Kuzey-Batı’da, Gelibolu Yarımadası ve Saros (Xeros) Körfezi’nde Bakla Burnu’nun Kuzey-Doğusunda 4 kilometre uzaklıkta bulunan bir noktadan başlayarak, Marmara Denizi üzerindeki Kumbağı’nda sona eren ve Kavak’ın (bu yer dışarıda kalmaktadır) Güneyinden geçen bir çizginin Güney-Doğusundaki bölge;

Karadeniz Boğazı (İstanbul’a ilişkin özel rejim saklı kalmak üzere, Madde 8): Doğu’da, Karadeniz Boğazı’nın Doğu kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge; Batı’da, Karadeniz Boğazı’nın Batı kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge.

2. Emir-Ali Adası dışarıda kalmak üzere, bütün Marmara Denizi adaları.
3. Ege Denizi'nde, Semadirek (Semendirek, Samothrace), Limni (Lemnos), İmroz (Imbros), Bozcaada (Tenedos), ve Tavşan adaları (Iles aux Lapins).

MADDE 5

Fransa, İngiltere, İtalya ve Türkiye Hükümetlerinden her birince birer üyesi atanacak, dört üyeli bir Komisyon, 4'ncü Maddenin 1'nci fıkrasında öngörülen bölgelerin sınırlarını yerinde saptamak üzere, işbu Sözleşmenin yürürlüğe giriş tarihinden 15 gün sonra toplanacaktır. Komisyon temsilcileri bulunan Hükümetlerden her biri, kendi temsilcilerinin hakkı olan ödeneklerini kendisi verecektir. Komisyon işleminin gerekli kılacağı genel harcamalar, temsil edilen Devletler arasında eşit olarak paylaşılacaktır.

MADDE 6

İstanbul'a ilişkin olarak 8'nci Maddedeki hükümler saklı kalmak üzere, askerlikten arındırılacak bölgelerde ve adalarda, hiç bir istihkâm, yere bağlı [sabit] topçu tesisleri, ışıldak tesisleri, denizaltı isleyen araçlar, hiç bir askeri havacılık tesisi ve hiç bir deniz üssü bulunmayacaktır. Buralarda asayişin korunması için gerekli bulunan ve silahları, her türlü topçuluk dışarıda kalmak üzere, tüfek, revolver, kılıç ve her 100 kişiye dört hafif makineli tüfekten oluşacak, polis ve jandarma kuvvetlerinden başka hiç bir silahlı kuvvet bulunmayacaktır. Askerlikten arındırılmış bölgelerin ve adaların karasularında, denizaltı gemisinden başka, deniz altında isleyen hiç bir araç bulunmayacaktır. Yukarıdaki hükümlere hâle gelmeksizin Türkiye, Türk ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgelerinden ve adalarından ve Türk donanmasının demirleme hakkı olan bu yerlerin karasularından silahlı kuvvet geçirmek hakkını elinde tutacaktır Bundan başka, Türk Hükümetinin, Boğazlarda uçaklar ve balonlarla, denizin yüzünü ve dibini gözetlemeye hakkı olacaktır. Türk uçakları, Boğazların suları ve Türk ülkesinin askerlikten arındırılmış bölgeleri üzerinde, her zaman, uçabilecekler ve buraların her yerine, karaya ve denize, serbestçe inebileceklerdir. Türkiye ve Yunanistan, askerlikten arındırılmış bölgelerde ve bunların karasularında, silâh altına alınacakların eğitimi için, bu bölgeler dışından gerekecek personeli getirip götürmeğe de yetkili olacaklardır. Türkiye ve Yunanistan, kendi ülkelerinin askerlikten arındırılmış bölgelerinde, her türlü telgraf, telefon ve optik araçlarla gözetleme ve haberleşme sistemi kurmağa yetkili olacaklardır. Yunanistan, askerlikten arındırılmış Yunan adalarının karasularından donanmasını geçirebilecek, fakat bu suları Türkiye'ye karşı hareket üssü olarak, ya da bu amaçla, kara ya da deniz kuvvetleri yığmak için kullanmayacaktır.

MADDE 7

Marmara Denizi sularına, denizaltı gemileri dışında, deniz altında işleyen hiç bir araç konulmayacaktır. Türk Hükümeti, Marmara Denizi'nin Avrupa [Rumeli] kıyıları bölgesine, ya da Karadeniz Boğazı'nın askerlikten arındırılmış bölgesinin Doğusunda Danca'ya kadar Anadolu kıyıları bölgesine, Boğazlardan geçişe engel olabilecek nitelikte yere bağlı [sabit] hiç bir top bataryası ya da torpil atıcı yerleştiremeyecektir.

MADDE 8

İstanbul (Stamboul), Beyoğlu, Galata, Adalar ve bitişik dolaylarını kapsamak üzere İstanbul (Constantinople) ile çevresinde, başkentin ihtiyaçlarını karşılamak üzere en çok 12.000 kişilik bir garnizon bulunabilecektir. İstanbul'da bir tersane ile bir deniz üssü bulundurulabilecektir.

MADDE 9

Savaş çıktığı zaman, Türkiye ya da Yunanistan, savaşan Devlet haklarını kullanarak, yukarıda öngörülen askerlikten arındırma durumunda değişiklik yapacak olurlarsa, barışla birlikte, işbu Sözleşmede öngörülen rejimi yeniden yürürlüğe koymakla yükümlü olacaklardır.

MADDE 10

İstanbul'da, 12'nci Maddede belirtildiği üzere, bir Uluslararası Komisyon kurulacak ve bu Komisyon "Boğazlar Komisyonu" (Commission des Detroits) adını alacaktır.

MADDE 11

Komisyon, yetkilerini, Boğazların suları üzerinde kullanacaktır.

MADDE 12

Komisyon, bir Türk temsilcisinin başkanlığı altında, işbu Sözleşmenin imzacı Devletlerin olmaları bakımından, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti temsilcilerinden kurulu olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri bu Sözleşmeye katılırsa, Komisyonunda bir temsilci bulundurmaya hakkı olacaktır. Aynı hak, işbu Maddenin 1'nci fıkrasında adları geçmeyen Karadeniz'e kıyıdaş öteki bağımsız Devletler için de, aynı şartlar içinde, saklı tutulacaktır.

MADDE 13

Komisyonunda temsilci bulunduran Hükümetler, kendi temsilcilerinin hakkı olabilecek ödenekleri kendileri vereceklerdir. Komisyonun her çeşit ek harcamaları, Milletler Cemiyetinin giderlerini bölüşmek üzere saptanmış oranlar içinde, sözü geçen Hükümetle arasında paylaşılacaktır.

MADDE 14

Komisyon, 2'nci Maddeye bağı Ek'in 2'nci, 3'ncü ve 4'ncü paragrafları konusu olan, savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi göz önünde tutulup tutulmadığına bakmakla görevli olacaktır.

MADDE 15

Boğazlar Komisyonu, görevini, Milletler Cemiyetinin koruyuculuğu altında yapacak ve bu Cemiyet her yıl çalışmalarını gösteren bir rapor verecek, ayrıca, ticaret bakımından ve gemilerin gidiş-gelişine ilişkin bütün bilgileri sunacaktır. Komisyon, bu amaçla, Boğazlarda gemilerin gidiş-gelişi sorunuyla uğraşan Türk Hükümeti servisleriyle ilişki kuracaktır.

MADDE 16

Komisyon, görevinin yerine getirilmesi için gereken yönetmelikleri yapmaya yetkili olacaktır.

MADDE 17

İşbu Sözleşmenin hükümleri, Türkiye'nin, Türk sularında donanmasını serbestçe dolaştırma hakkına hâle vermeyecektir.

MADDE 18

Boğazların ve Boğazlara komşu bölgelerin askerlikten arındırılmasının, Türkiye için, askerlik açısından haklı gösterilmez bir tehlike yaratmamasını ve savaş eylemlerinin Boğazların serbestliğini, ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenlik ve asayişini tehlikeye düşürmemesini isteyen Bağlı Yüksek Taraflar, aşağıda hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

Geçiş serbestliğine ilişkin hükümlere bir aykırılık islenirse, ya da beklenmez bir saldırı ve savaş eylemleri yüzünden, gemilerin Boğazlarda gidiş-geliş serbestliği ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek olursa, Bağlı Yüksek Taraflar ve her halde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya, bu konuda Milletler Cemiyetinin kararlaştıracığı bütün tedbirlerle başvurarak, bu eylemleri elbirliğiyle önleyeceklerdir. Yukarıdaki fıkrada öngörülen davranışı gerektiren eylemler sona erer ermez, Boğazlar statüsü, işbu Sözleşme hükümleriyle düzenlendiği üzere, yeniden kesinlikle uygulanacaktır. Boğazların askerlikten arındırılmasına ve serbestliğine ilişkin hükümlerin tamamlayıcı bir parçası olan işbu hüküm, Bağlı Yüksek Tarafların, Milletler Cemiyeti Misakı uyarınca söz konusu olabilecek haklarına ve yükümlerine hâle vermez.

MADDE 19

Bağıtlı Yüksek Taraflar, işbu Sözleşmeyi imzalamamış Devletlerin Sözleşmeye katılmalarını sağlamak için bütün çabalarını göstereceklerdir. Bu katılma, diploması yoluyla, Fransa Cumhuriyeti Hükümetine bildirilecek ve bu Hükümet de, bunu, imzacı ya da katılmış bütün Devletlere bildirecektir. Katılma, Fransız Hükümetince yapılacak bildirme tarihinden başlayarak geçerli olacaktır.

MADDE 20

İşbu Sözleşme onaylanacaktır. Onama belgeleri mümkün olan en kısa süre içinde Paris'te sunulacaktır. İşbu Sözleşme, Barış Antlaşmasının imzacılarından olmayan ve bu ana kadar işbu Sözleşmeyi henüz onaylamamış bulunan Devletler için, bugünkü tarihli Barış Antlaşmasıyla aynı şartlar içinde yürürlüğe girecektir; işbu Sözleşme, bu Devletler, Fransa Cumhuriyeti Hükümetince öteki bağıtlı Devletlere bildirilecek olan onama belgelerini sundukça, [onlar bakımından da] yürürlüğe girecektir.

BU HÜKÜMETLERE OLAN İNANÇLA, yukarıda adları yazılı Tam yetkili Temsilciler, işbu Sözleşmeyi imzalamışlardır. LAUSANNE'DA, 24 Temmuz 1923 tarihinde, yalnız bir nüsha olarak düzenlenmiştir. Bu nüsha, Fransa Cumhuriyeti Hükümetinin Arşivlerine konulacak ve bu Hükümet, İmzacı Devletlerden her birine, bunun doğruluğu onaylanmış birer örneğini verecektir.